

*Z*ussentaal

Marijke Spanjersberg

Uitgeverij IJzer
Utrecht

Inhoudsopgave

Beste lezer	7
Introductie	9
Deel 1 Dieptetaal	19
1 Ik ben ik	20
2 ‘Je ziet het niet, maar het is er wel’	31
2.1 ‘Wat je niet ziet is van meer betekenis dan wat je wel ziet’	34
2.2 ‘Er bestaat van buitenaf een beter weten over wat er zich in een ander afspeelt’	42
2.3 ‘Echte oplossingen ontstaan pas als er van buitenaf met grote precisie geïnterveneerd wordt op wat er aan de binnenkant mis is’	48
3 Diep & Transparant: een sterk duo	50
Deel 2 Tussentaal	65
4 Grondhouding	70
5 Spelen met taal	75
5.1 Het-hele-systeem-in-de-kamer-taal	75
5.2 Verschiltaal	77
5.3 Circulaire vraagtaal	80
5.4 Externaliserende taal	81
5.5 Op zoek naar nieuwe woorden	85
5.6 De taal van tussenpersonen	98
6 Tussentaalse beeldtaal	102
6.1 Patroontaal	104
6.2 Streepjestaal	130
7 Spelregeltaal	151
Brief aan de lezer	173
Literatuur	191
Noten	203

Introductie

Het is maandagmiddag, even na vijf uur. We zitten met z'n drieën in de bestuurskamer: de bestuurder, de bestuurssecretaris en ik. We maken kennis met elkaar en hebben aan woorden geen gebrek. Woorden over wie we zijn, wat ieder van ons eerder gedaan heeft, wat ons nu bezighoudt en wat we graag zouden willen. En zolang ik daarop doorvraag blijven de woorden komen. Totdat ik een andere afslag neem en hun het volgende voorleg: 'Ik heb jullie ieder over jezelf horen vertellen en jullie hebben ook dingen over elkaar gezegd. Mag ik vragen of jullie relatie zich ook even kan voorstellen? Wat gaat er tussen jullie heen en weer en hoe zouden jullie dat noemen?' Dan opeens hapert de woordenstroom. Het is zoeken naar de juiste woorden, tastend en vragend. 'Het lijkt wel alsof we hier veel minder taal voor hebben,' zegt de bestuurder. De secretaris knikt.

Ik hou van taal. Zoveel woorden, zoveel variaties, zoveel vernuft en creativiteit. Taal en schoonheid horen op de een of andere manier bij elkaar, als een sterk duo in de kwetsbaarheid van het leven. Taal en nut is een ander duo, de robuuste combinatie die ons helpt om grip te krijgen op onszelf en het leven om ons heen. Of die twee duo's ook samen kunnen optrekken is nog maar de vraag. Misschien hebben zij wel ieder een heel eigen idioom en syntaxis en ontbreekt de ondertiteling over en weer.

Ik ben gefascineerd door dit soort verschillende taaldomeinen waar wij ons in het dagelijks leven van bedienen. Het meest intrigerend vind ik het verschil tussen in-mensen-taal en tussen-mensen-taal. In-mensen-taal is bestemd voor wat er in onszelf of in de ander omgaat, terwijl we met tussen-mensen-taal uit-

drukking geven aan wat zich tussen mij en de ander afspeelt. Het zijn werelden van verschil. In een context waarin we ons uitgenodigd voelen, praten we redelijk makkelijk over wat er zich in onszelf afspeelt. En daarbij deinzen we er niet voor terug om woorden te gebruiken die uit de spreekkamer van de psychiater en de psycholoog zijn ontsnapt. We zijn ambivalent, onzeker, faalangstig, somber, lichtgeraakt en gefrustreerd of juist stabiel, veerkrachtig, open, invoelend, flexibel en optimistisch. Ook beschikken we over alledaags repertoire om de ander uit te nodigen iets over zichzelf te vertellen: hoe gaat het met je? Hoe voel je je? Wat drijft je? Wat wil je graag? Wat houdt je tegen? Allemaal hele gewone in-mensen-taal. Maar hoe zit het met onze tussen-mensen-taal? Hebben we inderdaad niet zo veel woorden om uitdrukking te geven aan wat er tussen mensen heen en weer gaat, zoals de bestuurder veronderstelde? En als dat al zo zou zijn, waarom zou je je daar dan eigenlijk druk over maken?

Misschien omdat het ons denken en doen verarmt. Misschien omdat een teveel aan in-mensen-taal en een te weinig aan tussen-mensen-taal onze innerlijke ruimte te vol maakt en onze tussenruimte te leeg. Misschien omdat we met al onze in-mensen-taal verleerd zijn om op een tussentaalse manier betekenis te geven aan wat ons bezighoudt. En hoe minder we dat kunnen, we ieder voor zich nog wel stevig kunnen blijven staan, maar vervolgens struikelen over het koord tussen ons in. Hoe het ook precies zit, daar maak ik me druk over.

‘Je denkt, omdat je *een* begrijpt, je ook *twee* moet kunnen begrijpen omdat *een* en *een twee* maakt, maar je moet ook *en* begrijpen.’ Deze wijze woorden van Rumi^{1*} worden graag geciteerd (o.a. Wheatley, 2006, Meadows, 2009), maar roept direct de vraag op hoe je over *en* kunt spreken. Hebben we daar woorden voor?

* Voor noten zie p. 203

Salvador Minuchin, grondlegger van de structurele gezinstherapie, stuitte op dit vraagstuk toen hij probeerde taal te vinden om gezinnen en hun onderlinge relaties te duiden:

Westerse talen (hebben) maar weinig woorden of zelfs uitdrukkingen om eenheden van meer dan een te beschrijven (...). Hoewel in de geestelijke gezondheidszorg enorm veel studies zijn verricht over normale transacties tussen moeder en kind, beschikt zij niet over een woord om deze complexe tweepersoons unit te beschrijven. We zouden een term kunnen verzinnen, zoals *koeder* of *mind*, maar het zou onmogelijk zijn termen te bedenken voor alle meervoudige eenheden. (Minuchin, 1983, p. 25)

Ik zou hieraan toe willen voegen dat als we dit soort woorden al bedenken, het meestal particuliere uitvindingen zijn. Zo was mijn oudste zoon als peuter zo vindingrijk om het woord ‘map-pa’ te gebruiken als hij mamma en/of pappa nodig had. Dit soort uitzonderingen bevestigen de regel dat we over relatief weinig relatiewoorden beschikken. Minuchin laat vervolgens zien hoe wij proberen te ontsnappen aan het ongemak van onze relationele afasie:

Voor iedereen die in de westerse beschaving is opgevoed is het trouwens moeilijk verder te kijken dan het individu. We worden getraind in zowel een ethische als esthetische voorkeur voor individuele zelfbeschikking. Over het individu te denken als een segment van een grotere sociale en biologische eenheid getuigt op zijn minst van slechte smaak. Misschien is dit de reden waarom degenen die proberen greep te krijgen op de interdependentie van de mens vaak hun toevlucht nemen tot mystieke of holistische filosofieën die de mens verbinden met het universum. Het is minder pijnlijk de mens te zien als onderdeel van een universele intelligentie dan als onderdeel

van het gezinsnetwerk, een levend organisme dat dichter bij onze ervaring staat. Als kosmische held kunnen we de mens in onze armen sluiten, maar voor de ruzie die hij met zijn vrouw heeft over wie de voordeur op het nachtslot had moeten doen sluiten we liever onze ogen. (Minuchin, 1983, p. 24)

Precies dit is de zoektocht die ik hier onderneem: hoe klinkt de tussentaal die het individu overstijgt, maar niet opstijgt naar spirituele hoogten? Wat is de wij-taal die geschikt is voor dagelijks gebruik, vooral in die situaties waarin we het lastig hebben in de omgang met elkaar? Thuis, op het werk en tijdens al die talloze ontmoetingen in ons maatschappelijk betrokken en drukke sociale leven?

Onze huidige taalwereld, schraal door de neoliberale wind die er nog steeds doorheen waait, biedt voor deze zoektocht weinig inspiratie. We leven in een tijdperk waarin *You* tot Time's *Person of the Year* wordt verkozen en waarin *persoonsvorming* tot onderwijsdoel is verheven (Wieringa, 2021). Lees *Identiteit* van Paul Verhaeghe (2012), *Vorbij de managementmaatschappij* van Marjolein Quené (2018) of *De eenzame eeuw* van Noreena Herz (2020) en je weet genoeg over de indikking van ons moderne taalregister tot de maakbare mens die vooral ondernemer van zichzelf is geworden, een zzp-er van zijn of haar eigen ik.

Banen waarin vriendelijkheid en zorgzaamheid jegens de ander belangrijk zijn leveren ongeveer de helft van het gemiddelde salaris op (Herz, 2020, p. 45), terwijl banen waarin het draait om visie ('ik weet hoe het moet') en daadkracht ('ik krijg het voor elkaar') evident meer maatschappelijke status en meer geld opleveren. Onderzoek heeft aangetoond dat in de afgelopen veertig jaar de woorden *we* en *us* in popsongs grotendeels zijn vervangen door *I* en *me*. En in onze alledaagse taal nemen individualistische woorden zoals *achieve*, *own*, *personal* en *special* toe, ten koste van woorden die de waarde van het collectief uitdrukken, zoals: *belong*, *duty*, *share* en *together* (Herz, 2020, p. 23).

Lees hoe de beroemde woorden van Martin Buber² (1964):

Bij zichzelf beginnen, maar niet bij zichzelf eindigen;
van zichzelf uitgaan, maar niet naar zichzelf toe streven:
zichzelf zijn, maar niet met zichzelf bezig zijn...

reclamemakers inspireren tot een radiospot voor een nieuw auto-
model:

Altijd hoog zitten, zonder uit de hoogte te zijn;
volkomen veilig, zonder dat het een veilige keuze is,
vol met extra's, zonder vol van zichzelf te zijn.

We kunnen er boos over worden, of cynisch, er onze schouders over ophalen of om glimlachen. Dat doe ik allemaal. *En* het zet me aan om op zoek te gaan naar verrijking van dit verarmde taalspel. Wie af en toe wil ontsnappen aan het dominante discours, moet over andere woorden beschikken.

Dit is een verhaal in twee delen. In deel een onderzoek ik mijn ongemakkelijke verhouding met het internaliserende discours, het idee dat je vooral naar binnen moet kijken om de wereld om je heen te begrijpen. Samenwerking en conflict, organisatie-ontwikkeling, verbetertraject of leiderschap, welk thema je ook neemt, het is bij voorkeur ingebed in de opvatting dat zowel het probleem alsook de oplossing zich *in* het individu bevindt (Van Oss en Van 't Hek, 2020). Het schrijven over dit ongemak produceert overigens ook ongemak. Als zoveel slimme en leuke mensen zo integer en toegewijd aan het werk zijn met de binnenkant van mensen, hoezo ga je daar dan kritisch over doen? Is dat nou aardig? Klopt die kritiek allemaal wel? Is het niet te dik aangezet? En als je het iets minder dik aanzet, zijn we het dan eigenlijk niet gewoon eens met elkaar? Ik denk van niet. Ik kom er graag aan het einde van dit verhaal op terug.

In het tweede deel breng ik bijeen wat ik in de loop der tijd heb verzameld om onze talige tussenruimte te vergroten en te verrijken. Het is een gevarieerde verzameling geworden die grondhouding, theorie, methode, experiment en vertelling omvat.

Ik sluit af met een brief aan jou, lieve lezer. Ik heb dit boek voor jou geschreven zonder een vastomlijnd idee van wie jij bent. Je bent geen doel, je bent geen doelgroep, je bent iemand aan wie ik schrijf in de hoop dat ik je bereik.

Al schrijvend realiseerde ik me dat dit thema al een leven lang met me meegaat. Bij alle grote en kleine gebeurtenissen van het leven, alle omzwervingen in het werk, bij het lezen van een boek, een bezoek aan een museum, een gesprek met een vriend of collega, de tussentaalantenne heeft achteraf gezien altijd aangestaan. Ik neem je dan ook graag mee in het hele verhaal, een verhaal dat weliswaar een zekere structuur heeft, maar af en toe ook meandert langs gebeurtenissen en vertellingen die er gewoon in moesten, ook al had een dwingende logica ze er graag uitgegooid. Eenvoudigweg omdat tussentaals over het leven zelf gaat.

Het schrijven is een zoekproces geweest naar bestaande en nieuwe vormen van tussentaal. Misschien valt er nog veel meer tussentaal te ontdekken en te ontwikkelen. Maar mocht dat niet zo zijn, dan kunnen we hiermee uit de voeten. Met dank aan alle denkers, makers en aandragers van kennis, ideeën en vondsten.

Op een zeker moment deed de vraag zich voor wat een passende typografie zou zijn voor dit nog niet bestaande woord. Als je ‘tussentaal’ tussen aanhalingstekens zet is het net alsof je het niet helemaal serieus hoeft te nemen. Met een vaste hoofdletter trekt Tussentaal een te grote broek aan. Tussentaal is nog lang geen Hoofdlettertaal, zoals het Nederlands of het Engels. Ik heb gekozen voor een tussen-laken-en-servet-volume voor de eerste letter. En dan cursief, om uit te drukken dat het *tussentaals* nog wel een zetje kan gebruiken.